

Sammallahdenmäki - Kivisten hautojen kalmisto

Tämä varhaismetallikautinen röykkiöalue nimitettiin Suomen ensimmäisenä arkeologisena kohteena Maailmanperintöluetteloon Unescon maailmanperintökomitean kokouksessa Marokon Marakashissa joulukuussa vuonna 1999. Sammallahdenmäki ja siellä olevat kiviset röykkiöhaudat sijaitsevat Satakunnan rannikkoalueen sydänalueella lähes umpeenkasvaneen Saarnijärven koillispuolella. Kallioharjanteilla ja niiden välisessä kangasmaastossa on yli kilometrin pituisella alueella tähän mennessä löydetty yhteensä 36 kivistä röykkiötä, joiden muoto ja koko vaihtelevat suuresti.

Jo vuonna 1987 Museovirasto laati Opetusministeriön pyynnöstä ensimmäisen tentatiivilistan mahdollisista tulevista maailmanperintökohteista, jossa mukana oli myös Sammallahdenmäki, jota tuolloin vielä kutsuttiin Huiluvuoreksi. Kuitenkin heti listan laatimisen jälkeen huomattiin, että kaikki siinä olevat arkeologiset kohteet mukaan lukien Sammallahdenmäki olivat puutteellisesti valmisteltuja, ja ne palautettiin valmisteluun. Tämän jälkeen Sammallahdenmäellä aloitettiin raskas muinaisjäännöksen rajojen ja suoja-alueen määrittäminen. Muun muassa nämä työt sekä kansainvälisten arviointien hankkiminen vaikuttivat osaltaan siihen, että asian valmisteleminen kesti kauan. Lopulta hakemus maailmanperintökohteeksi jätettiin keväällä 1998. Kun nimitys maailmanperintökohteeksi varmistui, päätös perustui siihen, että Sammallahdenmäellä on poikkeuksellinen todistusarvo skandinaavisesta pronssikautisesta kulttuurista ja kalmisto on erinomainen esimerkki skandinaavisen pronssikautisen kulttuurin hautaustavasta.

Museovirasto laati Sammallahdenmäestä ensimmäisen hoito- ja käyttösuunnitelman vuonna 1999. Seuraavien suunnitelmien valmistelussa ovat olleet mukana edustajat Museovirastosta, Satakunnan Museosta, Lapin kunnasta ja myöhemmin Lapin yhdistyessä Raumaan, Rauman museosta. Siinä kiinnitetään erityistä huomiota kohteen suojeluun ja hoitoon, saavutettavuuteen, kestävään kehitykseen, viestintään sekä myös mahdollisiin uhkatekijöihin, joita voivat olla muun muassa suoja-alueen ulkopuolinen rakentaminen, kuluminen sekä metsäpalot.

Ennen maailmanperintöstatusta Sammallahdenmäkeen tutustui noin 1000 kävijää vuosittain, mutta kävijämäärät ovat kasvaneet huomattavasti paikan saaman julkisuuden vuoksi. Heti

maailmanperintöstatuksen saatuaan kävijämäärät Sammallahdenmäellä moninkertaistuivat ja nykyisin paikkaan tutustuu vuosittain yli 6000 sekä kotimaista että ulkomaista kävijää.

Maisema Sammallahdenmäellä pronssi- ja varhaismetallikautena oli aivan toisenlainen kuin nykyisin. Suurin vaikutus on ollut maankohoamisella. Sammallahdenmäen vanhimmat röykkiöt sijaitsevat yli 40 metriä korkealla kalliolla. Niiden rakentamisen aikana mäki oli jo osana mannerta, mutta sen länsipuolella avautui merellinen saaristonäkymä. Meri oli tuolloin noin 28 metriä korkeammalla kuin nykyisin ja vähitellen maankohoamisen myötä meri siirtyi yhä kauemmas länteen Sammallahdenmäestä jättäen alueelle jälkeensä kuroutuvia pieniä järviä, joista yksi on Sammallahdenmäen länsipuolella vielä nykyäänkin oleva Saarnijärvi. Sammallahdenmäkeä on käytetty pitkään hautapaikkana pronssikauden alusta aina varhaiselle rautakaudelle saakka. Uusimpien tutkimusten myötä käyttöaika on pidentynyt ja Sammallahdenmäki ei ollut tärkeä vain pronssikauden ihmisille vaan sen käyttö jatkui aina rautakauden vanhemmalle roomalaisajalle asti.

Uinuva Sammallahdenmäki Saarnijärven kyljessä

Sammallahdenmäki on ollut jo ennen maailmanperintöstatustaan sekä paikallisten asukkaiden että myös arkeologien ja muiden muinaisuutta tutkineiden tuntema paikka. Kansakoulun opettaja ja myös kansanedustajana vuosina 1914–1917 toiminut muinaisuudesta kiinnostunut Kustaa Killinen kirjoitti vuonna 1878 kirjan kiinteistä muinaisjäänneksistä Ulvilan kihlakunnassa, jossa on ensimmäinen kirjallinen maininta Lapin kunnan Saarnijärven takana olevasta Kivikylästä ja sen hiittenkiukaista ja kivirakennelmasta, jota paikallinen väestö kutsui Kirkonlaattiaksi ja ympärillä olevaa aluetta Kirkonlaattiakallioksi.

Hiisitarina

Sammallahdenmäen röykkiöt, hiidenkiukaat tai hiittenvareet tai -kiukaat ovat olleet paikallisten tiedossa jo hyvin kauan. Tämän osoittaa se, että paikallisten Kirkonlaattiaksi kutsumasta laajasta neliömäistä kivirakenteesta ja sen rakentamisesta on hiisitarina, jonka Kustaa Killinen julkaisi osittain edellä mainitussa julkaisussaan. Suomen kansanrunouden tutkija Lauri Simonsuuri toimitti vuonna

1947 teoksen ”Myytillisiä tarinoita”, johon hän otti mukaa tämän Lapissa muistiinmerkityn tarinan hiisien aikoinaan rakentamasta ”Kirkonlaattiasta”.

Tarinassa kristityt ja hiidet eivät tulleet keskenään toimeen ja jollain tavalla piti ratkaista, ketkä paikalle saisivat jäädä. Ongelma päätettiin ratkaista kirkon rakentamiskilpailulla. Hiiden aloittivat kirkkonsa rakentamisen nykyiselle Sammallahdenmäelle ja ihmiset sinne, missä nykyisinkin kirkko on. He alkoivat kilvan kirkkoa rakentaa ja sopivat siitä että ne, jotka ensin saavat kirkkonsa valmiiksi, soittavat kirkonkelloa. Niin työt aloitettiin, mutta ihmiset ovelina nostivatkin vain kaksi pylvästä pystyyn, asettivat kellon niiden väliin ja soittivat kelloa. Kun hiidet soiton kuulivat, vihastuivat, heittivät työnsä kesken ja hävisivät alueelta.

Tarinassa selitetään se, mikä mäellä oleva laaja nelikulmainen rakennelma on ja miten se on sinne tullut. Rakennelma oli niin iso, etteivät ihmiset saattaneet ajatella muuta kuin, että se on hiisien eli jättiläisten rakentama ja sen laajuus ei voinut liittyä muuhun kuin kirkkoon ja sen rakentamiseen. Tarinalla on selitetty kivikasojen merkitys alueella asuville ihmisille. Kertomusperinteessä Kirkonlaattian rakentamistarina kuuluu uskomustarinoihin, joissa keskeisaiheina ovat hiisit, joita myös jättiläisiksi, peikoiksi ja maahisiksi on kutsuttu. Näitä hiisitarinoita on mahdollisesti kerrottu sekä todenperäisenä informaationa että ajanvietteeksi. Kristillinen traditio muovasi kulttuurivihamielisestä luonnonjättiläisestä Raamatun paholaiseen sekoittuvan kristinuskon vastustajan. Näin on myös tässä tarinassa, jossa hiidet hävittyään kilpailun suutuksissaan heittävät suuren kiven Lapin kirkolle päin. Myös tämä kivi on vielä nähtävissä maastossa isona siirtolohkareena. Tämän tapahtuman jälkeen hiisiä ei ole enää nähty alueella.

1. kuva

Vaikka Kirkonlaattia ja sen ympärillä olevat hiidenkiukaat ovat olleet koko historiallisen ajan paikallisille ihmisille merkityksellisiä rakennelmia, ei niitä kuitenkaan ole merkitty alueen vanhimpiin karttoihin. Ehkä tieto niistä on haluttu pitää oman yhteisön sisällä.

Kartoitus alueella

Alueella on tehty tiluskartta vuonna 1731 ja Isojakokartta 1789. Molemmissa kartoissa mäki on merkitty ilman kivikasoja. Vasta vuoden 1898 Isojaonjärjestelykarttaan on kivikasoja eli hiitteenvareita merkitty kartalle yhteensä 13, ja kartan selitysosassa ne on erotettu ” yleisiä tarpeita varten”, samoin kuin tehtiin esimerkiksi kirkonpaikoille tai vanhoille hautausmaille.

2. Kuva (kartta)

Högman ensimmäisenä muinaisuuden tutkijana alueella

Ensimmäiset tutkimukset Sammallahdenmäellä tehtiin jo vuonna 1891, jolloin silloinen Rauman seminaarin lehtori ja innokas muinaisuuden tutkija Volter Högman avasi Sammallahdenmäellä neljä rökkiötä, joiden joukossa olivat niin kutsuttu Huilun pitkäraunio ja sen molemmissa päissä olevat pyöreähköt rökkiöt sekä Kirkonlaattia. Esinelöytyjä ei kaivauksissa tehty. Tutkimusten perusteella on tulkittu, että Huilun pitkän raunio on poikkeuksellinen muoto on useiden peräkkäisten laajennusten tulos. Pitkään raunioon on mahdollisesti tehty useita hautauksia eri aikoina ja vainajat on kätkeyty sen kiveykseen polttamatta. Pitkän raunio on 24 metriä eli poikkeuksellisen pitkä, vallimainen, muurilatomuksella ympäröity monen haudan kivirökkiö. Pohjoisen pään rökkiöstä löytyi pieni paasiarkku, joka on jätetty näkyviin. Näistä pyöreistä rökkiöistä Högmanin muistiinpanojen mukaan löytyi molemmista vain palanutta luuta, mutta niitä ei otettu talteen.

3. Kuva

Kirkonlaattian kaivaukset paljastivat 3,5 metrin pituisen paasikivistä tehdyn seinämän, jonka Högman epäili olevan osa tuhoutuneesta paasiarkusta. Nykyisin tätä kiviseinämää ei enää pystytä havaitsemaan. Muodoltaan Kirkonlaattia on lähes nelikulmainen, noin 16 x 19 metrin kokoinen ja puolen metrin korkuinen tasainen latomus. Tämä nelikulmainen kivirakennelma on ainutlaatuinen Suomessa ja muoto on poikkeuksellinen koko skandinaavisen pronssikulttuurin alueella.

Näiden tutkimusten jälkeen Sammallahdenmäellä on käyty inventoimassa, mittaamassa ja laskemassa rökkiöiden määriä. Matti Linkola inventoi vuonna 1960 Lapin muinaisjäännöksiä, ja hän toteaa Kirkonlaattian olevan hyvässä kunnossa. Lisäksi hän kirjoittaa, että ”Vuoren huipulta näkyy jopa

Rauman tehtaan piippuja ja sieltä on mahtava näköala Saarnijärvelle.” Nämä näkymät ovat jo hävinneet metsän taakse ja Saarnijärvi on lähes umpeen kasvanut.

Sammallahdenmäki maailmanperintökohteena

Valinta maailmanperintökohteeksi muutti Sammallahdenmäen uinuvan kalmiston maailman tietoisuuteeni. Tämä myös velvoitti viranomaisia kohentamaan ja kehittämään kohdetta, jotta se voi ottaa vastaan lisääntyvät vierailijat ja kertoa heille paikan ainutlaatuisuudesta.

Sammallahdenmäen alue oli perinteisesti röykkiöiden sijainnin ja korkeuden perusteella ajoitettu 1500–500 eKr. eli pronssikaudelle. Röykkiöt, joita nykyään tunnetaan alueelta yhteensä 36, sijaitsevat 43–19 metrin korkeudella nykyisestä meren pinnasta. Rannansiirtymiskronologian perusteella pronssikauden alussa alueella merenpinta oli 28–30 metriä nykyistä merenpintaa ylempänä ja pronssikauden lopulla merenpinta oli noin 20 metriä nykyistä merenpintaa ylempänä.

Toiset tutkimuskaivaukset suoritettiin Sammallahdenmäellä vuonna 2002 kuuden viikon aikana. Näiden tutkimusten tärkeimpänä tehtävänä oli saada Suomen ainoasta esihistoriallisesta maailmanperintökohteesta lisätietoa muun muassa röykkiöiden ajoituksista ja luonteesta. Kaivauskesänä tutkittiin kahdeksan erikokoista ja eri korkeuksilla sijaitsevaa röykkiötä, joista kaikki olivat osin tuhoutuneita. Röykkiöistä on viety aikojen saatossa kiviä pois mitä erilaisimpiin rakennuskohteisiin. Tutkitut röykkiöt eivät olleet alueen suurimpia, vaan niiden koot vaihtelivat 5-11 metrin välillä ja korkeudet olivat alle metri.

Samaan aikaa tehtiin myös inventointia, jolloin käytiin läpi vanhat jo tunnetut muinaisjäännökset ja etsittiin uusia. Inventoinnissa pyrittiin löytämään Sammallahdenmäen läheisyydestä pronssi- tai varhaismetallikautinen asuinpaikka. Koska Sammallahdenmäen röykkiöhautausalue sijaitsee kalliolla, niin asuinpaikkaa piti etsiä kallioalueiden läheisyydessä olevilta hiekka- ja moreenialueilta. Kivikylästä löydettiin läheltä Sammallahdenmäkeä kaksi kohdetta, joista toinen osoittautui varhaismetallikautiseksi asuinpaikaksi ja toinen erikoiseksi kuoppaliesien alueeksi, josta puuttuivat asuinpaikkalöydöt.

Sammallahdenmäen ajoitus tarkentui ja laajentui pronssikauden alkupuolelta aina rautakauden alkuun eli 1400 eKr. – 90 jKr. aikavälille. Korkeimmalla kalliolla eli noin 43 metrin korkeudella oleva rökkiö ajoitettiin vanhimmaksi ja alimmalla kalliotasanteella eli 19 metrin korkeudella oleva rökkiö nuorimmaksi. Kaikki kuusi ajoitusta tehtiin eri rökkiöistä löydetyistä palaneista luista.

Varhaismetallikautisissa rökkiöissä on hyvin usein löydetty tutkimukset yhteydessä sisäisiä rakenteita muun muassa paasiarkkuja, kivikehiä, kivimuureja. Rakenteita löydettiin myös jokaisesta vuonna 2002 tutkitusta Sammallahdenmäen rökkiöstä. Selvimät ja parhaiten säilyneet rakenteet olivat kolmessa rökkiössä. Rökkiössä 11 oli sisäkkäisiä kivikehiä, jotka muodostivat spiraalimaisen kuvion. Näin selkeä spiraalikuvio haudan sisällä on ainutlaatuinen Suomessa. Lisäksi Kirkonlaattian viereisestä rökkiöstä löytyi samantyyppinen paasikivistä tehty etelä-pohjoissuuntainen kiviseinämä, kuin mitä Högman oli löytänyt Kirkonlaattia tutkiessaan. Enää ei voida sanoa, ovatko sekä vuonna 2002 kaivetun rökkiön paasikivistä tehty seinämä ja Högmanin Kirkonlaattiasta kaivama seinämä samansuuntaisia ja mikä niiden merkitys on ollut.

4. Kuva

Lähellä Saarnijärveä pienestä kallionotkelmasta löydettiin matalan kiviladelman alta paasikivistä tehty peräkkäinen kaksoispaasiarkku, jonka päälle oli ladottu sen verran kiviä, että arkun sisäpuoli oli niitä täynnä. Täytekiviä oli vähän, mutta kuitenkin niin paljon, että kalliosyvennys oli saatu samaan tasoon muun kallion kanssa ja hautaus oli lähes näkymättömäksi. Samantyyppisiä hautarakenteita saattaa olla tällä alimmalla kalliotasanteella useita, joiden olemassaoloa voi vain arvailla. Toisesta tutkitusta paasiarkusta tehtiin kaivausten ainoa esinelöytö, vaatimaton pronssinen sarjarannerenkaan yhden renkaan katkelma.

Sammallahdenmäki tänään ja tulevaisuudessa

Koska Sammallahdenmäki halutaan pitää autenttisena kohteena, on alueen polut viitoitettu ympäristöön sulautuvilla puisilla hannunvaakuna kyltein ja kaksi informaatiopisteitä on sijoitettu muinaisjäännösalueen ulkopuolella. Sammallahden saavutettavuutta on parannettu niin, että sekä sen etelä että pohjoispuolella on pysäköintialueet ja niillä kohteesta kertovat informaatiotaulut.

Sammallahdenmäellä hoidon ja kunnostuksen tavoitteena on parantaa kohteen opetus- ja nähtävyykäytön mahdollisuuksia ja edistää alueen saavutettavuutta. Tärkeänä tavoitteena on myös paikallisten koulujen sitouttaminen maailmanperintökohteen hyödyntämiseen.

5. kuva

6. kuva

Kohteelle on koulutettu oppaita Rauman Lapissa toimivan Keritys ry:n jäsenistön joukosta. Ainakin osa oppaista on auktorisoituja oppaita ja he toimivat myös Rauman oppaissa, ja opastusten laatu on koulutuksen avulla säilytetty korkeatasoisena. Tavallisten opastettujen kierrosten lisäksi Keritys ry järjestää tilauksesta myös draamaopastuksia Sammallahdenmäellä. Kerityksen jäsenet esittävät pronssikauden perhettä ja opettavat muun muassa metsästystä, kehräämistä ja nyörintekoa. Lisäksi he kertovat omista hautaustavoista, joista merkinä ovat paljaille kallioille rakennetut suuret ja pienet kiviröykkiöt. Lopuksi syödään pronssikautinen lounas. Näin koululaiset ja muut kiinnostuneet voivat päästä pienen hetken elämään pronssikauden tyyliin. Vierailut talviaikaan Sammallahdenmäellä esittelevät aivan erilaisen kohteen, jonka lumi on peittänyt osittain alleen.

7. kuva

Tulevaisuudessa Sammallahdenmäelle voisi suunnitella virtuaalista opastusta, jossa käytettäisiin paikallistamisjärjestelmää ja mobiiliteknologiaa hyväksi. Tällöin alueen kohteista voitaisiin jakaa tietoa paikanpäällä esimerkiksi kertoa röykkiöiden tutkimushistoriasta, sisäisistä rakenteista, palaneista luista tehdyistä ajoituksista sekä tutkijoiden ajatuksista miten ja miksi röykkiöt on rakennettu, tutkittu ja lopuksi ennallistettu. Jaettava tieto voisi olla tekstiä, kuvia sekä puhetta ja tiedot voisi jakaa helposti monella kielellä.

KUVAT

1. Kertomusten mukaan hiisien rakentama Kirkonlaattia ylhäältäpäin. Kuva: Altti Salo.
2. Ote vuoden 1898 isojaonjärjestelykartasta, jossa 13 hiidenvareta on merkitty Kivikylän kallioille. Hiidenvareen on jälkikäteen merkitty punaisella. Kartta: Kansallisarkisto

3. Huilun pitkäraunio ja sen molemmissa päissä olevat pyöreät rökkiöt muodostavat hienon kokonaisuuden. Kuva: Altti Salo.
4. Vuonna 2002 kaivettu rökkiö, jonka sisältä löytyi spiraalimainen rakenne. Kaivausten jälkeen rökkiö ennallistettiin ja spiraalirakenne jäi kivien alle. Kuva: Eeva Raike.
5. Keritys ry:n opas Ulla Antola opastaa ryhmää ja kertoo spiraalirökkiön kohdalla, rakenteista ja löydöistä, mitä rökkiöistä tutkimusten aikana havaittiin. Kuva: Altti Salo.
6. Sammallahdenmäen draamaopastuksessa pronssikauden isäntä kertoo elämästään pienille kuulijoille. Kuva: Kai Salonen/keritys ry.
7. Sammallahdenmäen Kirkonlaattiakalliolla olevat rökkiöt talviasussaan. Kuva: Altti Salo.

Lähteitä ja lisätietoa:

Haimila, Miikka & Raike, Eeva 2003. Sammallahdenmäki ja Lapin muita raunioita. Muinaistutkija 2003/2. Helsinki.

Hoito- ja käyttösuunnitelma. UNESCO:n maailmanperintökohde Sammallahdenmäki, pronssikautinen hautarökkiöalue.

Järvinen Irma-Riitta & Knuutila, Seppo (toim.) 1982. Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Tietolipas 90. SKS.

Okkonen, Jari 2003. Jättiläisen hautoja ja hirveitä kivistä rökkiöitä : Pohjanmaan muinaisten kivistä rakennelmien arkeologiaa. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora. Oulu.

Raike, Eeva 2013. Maiseman kruunut. Niina Uusi-Seppä (toim.) Satakunnan Kulttuuriympäristöt eilen tänään huomenna. Satakunnan Museo.

Salo, Unto 1981. Satakunnan historia. 1, 2, Satakunnan pronssikausi. Satakunnan maakuntaliitto. Pori.

Salo, Unto 1984. Suomen historia 1, Pronssikausi ja rautakauden alku.

Simonsuuri, Lauri 1947 (toim.). Myyttillisiä tarinoita. Suomen kirjallisuuden seura. Helsinki.